

STILISTIČKA FUNKCIJA SINONIMA U »PISNIMA LJUENIM« HANIBALA LUCIĆA

Ilija Pejić

I

Druga generacija hrvatskih petrarkista označila je u pravom smislu novo doba. Književnost se »strogo odjeljuje od pismenosti«,¹ a jezik te književnosti dobiva osim komunikacijske i novu, izrazito stilsku, poetsku funkciju. Naši pjesnici nalazeći se pred prohtjevima nove poetike, a raspoložujući s dosta izgrađenim, istina neusustavljenim jezikom, iznalaze različita rješenja. Ona isključivo ovise o njihovim pjesničkim sposobnostima poznavanja domaće tradicije, a ta tradicija bila je mnogo više od nekoliko kanconijera pjesnika prve generacije. Bila je to cijela jedna višestoljetna književnost pisana hrvatskom relacijom staroslaven-skog, razasuta po mnogobrojnim zbornicima, klasika kojom su se s pravom ponosili i uvijek je isticali. U tu istu tradiciju spadala je i usmena narodna književnost, a naročito varoška, pučka popijevka bogata i specifična leksika i raznovrsna stiha.

II

Lucić je korifej te generacije. S njim započinje »druga faza naše renesansne poezije«,² a započinje već spomenutim novim osjećanjem koje su neki istraživači nazvali »osvježenje«. ³ Među brojnim inovaci-

jama najveće i najvažnije osvježenje bio je »svjež i nov izraz« kako ga je već davno imenovao Kombol. Franičević svježinu i novinu izraza vidi u njegovoj stiliziranosti,⁴ a Vončina u preciznom i stilski opravdanom izboru ili uspjeloj konstrukciji.⁵ Upravo svijest da se riječju uvijek mora odgovorno služiti, da govor mora biti narešen, uvijek sukladan i temi i vrsti,⁶ bila je kod Lucića uvijek prisutna. Zato je njegov leksik i bogat i raznovrstan. Svježinu i novinu i ne treba toliko tražiti na fonološkom, a još manje na morfološkom koliko na leksičkom planu. Riječ, bogatstvom i nijansama svoga značenja, ali podložna mijenama, mogla je katkada poslužiti za izricanje bogatstva pjesničkih asocijacija, a katkada je bila nedostatna, semantički oslabljenog intenziteta ili terminološki već ustaljena, ili zbog običajnosti i prečeste upotrebe stilski neobilježena.

Lucić nalazi različita rješenja: ili je zamjenjuje srodnom riječju iz vlastita sustava, ali puno asocijativnijom, ili posuđuje iz drugog sustava. Prvo rješenje bilo je puno bolje, ali uvijek nije bilo moguće. I komunikacijski zahtjevi, sve jača svijest o potrebi naddijalekatskog, književnog jezika, postavljaju mu ograničenja.

Koristeći se drugom solucijom, on posuđenicu prilagođuje sustavu primaoca (adaptacija), a potom je i objašnjava (eksplikacija) domaćom riječju. Pri tome mora voditi računa o njezinom značenjskom valeuru, o adekvatnosti i asocijativnosti domaće riječi kojom ju je preveo. Upravo ovaj gest davanja primata stilskim pred komunikacijskim razlozima u upotrebi sinonima u djelima pjesnika druge generacije značio je pravo osvježenje i novinu. Osim već spomenutih stilskih i komunikacijskih, veliku ulogu u upotrebi sinonima igrali su i kompozicijski razlozi. Na njih Lucić također nikada nije zaboravio.

III*

Prvi susret sa sinonimskim parom bilo kontaktnog ili distantnog tipa⁷ nameće nam pitanje stilske vrijednosti, jer upotrebljavajući jednu do druge riječi *bol* i *zled* u stihovima:

* Sve pjesme kanconijera bilježim brojevima, prvi (rimski) se odnosi na pjesmu, a drugi na stih:

I = Hlepi sarce moje; II = Gledajuć, gospoje; III = Ako si mislila; IV = Bud moju želju; V = Gospoje, nemila; VI = Vilo, kâ imaš moć;

»Ter mi rič i pogled, vilo, ne uzmiči
Prem ako *bol i zled* moja t' se obličič.« (I, 23—24)

Lucić je morao računati i na njihov efekat. Naravno da za ovdašnjeg čitaoca obje riječi nisu jednako zvučale. Lucić je i to imao u vidu. Uzimajući prvu isključivo jednoznačno, drugu je smjestio u različite kontekste;

»Dano je za bolje, manjega zla cića
Tuj *zled* kâ ga kolje ne dam da očića,« (I, 3—4)

»Jedan samo pogled moći će naknadit
Vas moj trud i svu *zled i jade* osladit.« (VI, 23—24)
»Ti dakle, vilo, si moj čemer i moj med

Kî mi dobro nosi i kî mi nosi *zled*.« (VII, 15—16)

i time ukazao na njezinu mnogoznačnost koja je isključivo ovisila od konteksta. Stanje košmara, nesređenih misli i osjećaja u kojemu se našao nije mogao označiti tek leksemom *bol*. Osjetio je njegovu nedostatnost. Štoviše, radi se o zadnjem dvostihu pjesme. Po prirodi stvari tu je zaključak. Luciću je i to jasno. Sažeti sve britke rane i priljute, sva zla i nevolje i poraze mogao je upotrebljavajući riječ koja je sve to u sebi sadržavala. Pored ovoga ta riječ je još značila: 'zao udes, zla kob, nesreća; ozljeda, povreda, zlodjelo'. Nastala u jednom drugom sustavu, isključivo pisanom, u jednom drugom vremenu i kontekstu, ona je jasno čitaoca na njega upućivala i bogatstvom asocijacija i svojom arhaičnošću koju je on i te kako osjećao. Upotrijebivši u sinonimskom paru uz uobičajen leksem »*bol*« i arhaizam-staroslavenizam »*zled*« Lucić je efektно završio pjesmu dajući svu silinu naboja upravo posljednjem dvostihu. I ne samo ovu pjesmu. Renesansna poetika ponavljanja, variranja, izrazito obilježena retorikom i kod Lucića je ostavila vidan trag. Zato je većinu sinonimskih parova i smjestio na kraju manjih cjelina unutar pjesme, a nerijetko i u zadnjim dvostisima.⁸

VII = Tolika obide; VIII = Mnogokrat s sobom sâm; IX = Otkad se zamota; X = Tko čista izmota; XI = Kad najpri ja tvoje; XII = Jur nijedna na svit vila (Vila); XIII = Misal se zabude; XIV = Kâ god je vridna stvar; XV = Od kola; XVI = Htj prijat ovi dar; XVII = Otkada obećah; XVIII = U vrime kô čisto; XIX = Za sve jer od vele; XX = Nesrića ako je; XXI = Otkad on izbrani; XXII = Tko bude štil.

Okviri zadane poetike nisu ga mogli spriječiti da promišljenim izborom i vještom konstrukcijom bude i originalan i zanimljiv.

IV

Arhaizmi su »... imali važnu stilističku funkciju«,⁹ bili su oznaka visokog stila. U Lucićevom djelu ih stvarno ima mnogo. Uvijek su brižno razmješteni i s naglašenom stilskom funkcijom. Najčešće su to bili staroslavenizmi. Živeći u sferi knjige uskoro su postali izvještačeni i svečani. Lucića je upravo ta okolnost natjerala da se okrene drugoj vrsti sinonimike. Upotrebljavajući sinonimske parove čemer i »jad« u 2.

»Što je toj neg napit zdravjem, a pak dati
Čemer i jad popit, neka me potreti.« (II, 24—5)

te »tuge i jadi«, »slane i krupe«, »opstrane i opstupe« u 6.

»Onada sve slane biju me i krupe
I tuge opstrane i jadi opstupe«; (VI, 16—17)

i »jade i muke« u 15. pjesmi kanconijera

»A dosti sam, mâ radosti, pritarpil jada i muke,
Vrime je, smartnoj žalosti izmi me jur iz ruke.« (XV, 31—2)

Lucić je računao na njihov efekat i stilsku vrijednost. Iako se radi o idiomatskim sinonimima¹⁰ postupak je ipak stilogen. Ne samo da je upućivao na narodno stvaralaštvo koje se služilo upravo takvim govorom, štoviše, značio je »nastojanje da se sinonimskim parom pojača ekspresija, utisak o iskazanom značenju«. ¹¹

V

Raspolažući s nevelikim i dosta konvencionalnim leksikom pjesnici petrarkisti različito su se snalazili. Lucić se nije priklonio struji proširenja značenja i pojačanja ekspresije gomilanjem sinonima do sinonima. Izabравši odgovarajućim leksom razmještao ga je u različite kontekste ili ga zamjenjivao sinonimima više ili manje uspješnim unutar užeg konteksta. Tu izrazitu težnju ka distantnoj¹² sinonimici kod Lu-

ćica i pjesnika hvarskog kruga potakla je i činjenica što većina ključnih riječi petrarkističkog pjesništva kao što su ures, dika, zled, kruna i druge nisu imale jasno značenje, a neke su ga, štoviše, unutar iste pjesme proširivale i mijenjale.¹³ Unutar poetike gdje se pojam originalnosti proširivao i na vjerna oponašanja uzora, Lucić je pokušavao na različite načine biti originalan.

Na momente je i uspijevaao, kao u Vili, gdje se u potpunosti iznevjerio leutaškoj poeziji svojim do kraja konkretnim opisom. Osnovnom načelu stvaranja-variranja teme Lucić se najčešće nije mogao oteti. Jedino što je mogao učiniti — dinamizirati jezične strukture — i on to čini na različite načine. Arhaizmi su za variranje bili neobično pogodni. Uzimajući leksem »poziraj« u prvoj

»Za da mi vila taj ne vazme pak oni
Medeni *poziraj* kí mi smart odgoni; (I, 5—6)

ili »bolizan« u istoj pjesmi,

»Tako da dobivat veće ga ne mogu,

Ni smihom pokrivat *bolizan* mû mnogo.« (I, 23—4),
dakle, arhaizme — staroslavenizme, zamjenjuje sinonimima »pogled« i »bol i zled« u ... završnom, već spominjanom dvostihu gdje je sva silina i naboja i značenja i emocija:

»Ter mi rič i *pogled*, vilo, ne uzmiči,
Prem ako *bol i zled* moja t' se obličí.« (I, 27—8)

Ovi primjeri nas tek uvode u svijet Lucićeve poezije i poetike gdje se strogo vodilo računa o učinku upotrijebljenih riječi. Na njihov efekat Lucić je računao i u pjesmi »Ako si mislila«;

»Ako si takoje mislila da dovik
Beside ja tvoje ne budem dionik
Zašto me tuj *posu biserom* odzgora
Kí ti se tad prosu iz medna *govora*.

nižući u tako malom kontekstu čak tri sinonima: *besida*, *posu biserom*, *govor*, a malo dalje upotrijebit će i četvrti — rič (III, 15). Ni za Lucića, a ni za čitaoca ovi leksemi nisu bili stilski jednakovrijedni. Samo dva su se izdizala iznad govorne upotrebe: »*besida*« kao i »*poziraj*«, »*bolizan*« kao i »*zled*« svojom arhaičnošću, a »*posu biserom*« izrazitom me-

taforičnošću i još nečim. Ne želeći se ponavljati, a nemajući odgovarajućeg leksema za izbor kojim bi najbolje oslikao prizor, Lucić stvara novi¹⁴. Uvijek se nije moglo izbjeći ponavljanje, niti je postojao sinonim koji bi leksem funkcionalno zamijenio, niti je mogao stvoriti novi adekvat. Leksem 'rane' ponavlja čak tri puta u pjesmi Hlepi sarce moje;

»Hlepi sarce moje gospoji otvorit
Britke rane koje hoće ga umorit.« (I, 1—2)

»Zato ja na dlanu ne htijah nositi
Preljutu tuj *ranu* ni milost prositi.« (I, 13—14)

ali dva puta varira dodajući mu novi epitet: britka/priljuta. Sintagme »priljuta rana« i »britka rana« bile su česte u narodnoj poeziji, a naročito u bugarštici. Luciću je to bio jedan povod više da ih upotrijebi. Slično će postupiti i s leksemom »oganj« dodajući mu pridjeve živ: (»živi oganj« I, 19) i gorušti (»oganj gorušti« I, 22). Dok će prva sintagma ukazivati na narodno stvaralaštvo, druga je bila specifična srednjovjekovnoj književnosti na staroslavenskom i postponiranošću pridjeva i njegovim likom (gorušti). U svim njegovim postupcima uočljiva su smisljena nastojanja. Ako upotrebljava riječ ili dosta nejasna značenja (arhaizam, tuđica) on će u pjesmi upotrijebiti njezine sinonime koji su čitaocu poznati, ili ako je upotrijebio već udomaćenu¹⁵ riječ on će je zamijeniti drugom isto tako poznatom i domaćom. Treća mogućnost Luciću je bila najneugodnija i izbjegavao ju je, a kad ju je već upotrijebio, jezičnu strukturu je na različite načine dinamizirao: ili je dodavao nove pridjeve stavljajući ih čas u antepoziciju čas u postpoziciju.

VI

Upotrebljavajući mnoštvo sinonima Lucić je svoj jezik na svakom koraku bogatio. Na to ga nisu nagnali isključivo komunikacijski razlozi jer njegova poezija je bila dovoljno razumljiva. Prevagnuli su stilistički, a naročito kompozicijski razlozi. Od mnoštva fragmenata, varijacija na istu temu, trebalo je stvoriti cjelinu — ujednačiti formalne i značenjske komponente u pjesmi, a pri tome izbjeći retoriku, ponavljanja... Lucić je svjestan da jedinstvo mora postići, ali isključivo

stilskim sredstvima. Zato i uzima mnoštvo sinonima i promišljeno ih razmješta. Oni postaju okosnice koje osim značenjske imaju ulogu povezivanja manjih dijelova u cjelinu glavne ideje koja dominira pjesmom.

Stvarajući svoj kanconijer u okvirima renesansne poetike i u sveopćim nastojanjima oko izgradnje jezika i književnosti, Lucić je snagom svoje pjesničke invencije na momente uspjelom konstrukcijom, vještijim izborom, slikovitom poredbom ili pak neobičnim obratom nadišao konvencionalno ljubavno petrarkističko pjesništvo ostavivši nam nekoliko pjesama kojima se i danas poslije toliko stoljeća uvelike divimo.

BILJEŠKE

¹ M. Franičević: Hanibal Lucić — Petar Hektorović, PSHK 7, Zgb 1968. predgovor str. 22.

² o. c. str. 22.

³ Pod pojmom »osvježene« Franičević podrazumijeva: »Na liniji koja nas od Džore Držića i Šišmunda Vlahovića Menčetića vodi prema Buniću i Đurđeviću, Lucićevi stihovi kao i stihovi njegova sugrađanina i suvremenika Mikše Pelegrinovića znače svakako prvo, ne baš neznatno, osvježene.« o. c. str. 22.

⁴ Pod pojmom »stilizirani« Franičević je sažeo sva jezična nastojanja naših književnika: »U našoj starijoj književnosti nema međutim, ni jednoga poznatog pisca koji pod utjecajem pisane riječi nije bar pokušao stilizirati stvarajući tako vlastiti književni jezik« o. c. str. 165/6. A kako je Lucić gradio svoj jezik objasniti će na drugom mjestu: »Lucić je, naime, stvarao svoj književni jezik gotovo jednako na bazi čakavski obojene štokavštine kojom se govorilo u Dubrovniku i kojom je pisala prva generacija pjesnika, kao i same hvarske govorne i pisane čakavštine.« o. c. str. 10/11.

⁵ Po J. Vončini: »... jezik je našega petrarkističkog pjesništva istovremeno izbor i konstrukcija...« (Jezična starina u hrvatskom petrarkizmu, Prilozi, HFD, Zagreb 1978, str. 147). Pod pojmom »izbor« Vončina podrazumijeva ne samo međudijalekatska prožimanja koja su polazila od mjesnih govora nego i pisanu tradiciju, a naročito staroslavensku. Napravivši dobar izbor i stvorivši uspjele konstrukcije nerijetko su postizali upečatljive stilske efekte.

⁶ Upotreba jezika strogo je bila ograničena i po vrstama, pa je malo govornih elemenata prodrlo u petrarkističku poeziju. Njihovo mjesto bilo je u poslanicama i drugim vrstama, a posebno u komedijama. Lucić kao izraziti stilist je naročito na to pazio. U cijelom konconijeru naći ćemo tek nekoliko

leksema koji su bili osobina hvarskog govora u kojemu je i talijanski imao uvelike udjela: *molim* (xx, 49), *cukar* (xx, 52), *mal* (VII, 9), *nalip* (I, 7)...

⁷ Baveći se i funkcijom i stilskom vrijednošću sinonima u djelima hrvatskih glagoljaša 15. i 16. stoljeća E. Hercigonja je u svojim radovima »Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća« i »Iz radova na istraživanju stilematike i sintakse glagoljaške neliturgijske proze 15. stoljeća« dao i njihovu klasifikaciju: »Dotjerana i na specifičan način razvijena, upotreba sinonima u glagoljaškim tekstovima može se... podijeliti na dvije skupine:

a) prema prirodi (jezičnom podrijetlu) članova sinonimskog niza i

b) po kompoziciji« v. E. Hercigonja: *Nad iskonom hrvatske knjige*, Liber, Zagreb 1983, str. 424).

Po njemu u prvu skupinu išli bi sinonimski nizovi od leksema iz istog sustava i sinonimski nizovi od leksema raznog podrijetla, a u drugu (po kompoziciji) kontaktni tip (eksplikativna i pojačana sinonimika) i distantni tip (izbjegavanje monotonije pripovijedanja) sinonimskih parova.

⁸ Osim već spomenute 1. i 6. pjesme Lucić sinonimske parove smješta u zadnju dvostisima 3. i 15. pjesme:

»Stoga mi jest *umor*, stoga mi jest *sila*

Da dušu dam nadvor, gospoje nemila.« (III, 25—6)

»A dosti sam, mǎ radosti, pritarpil, *jada i muke*,

Vrime je, smartnoj žalosti izmi me jur iz ruke.« (XV, 31—32)

⁹ J. Vončina: *Jezična starina u hrvatskom petrarkizmu*, str. 153.

¹⁰ Brojne primjere idiomatskih ili apsolutnih sinonima nalazimo kod Lucića: *prah tere lug* (VII, 12), *stid i sram* (VIII, 2); *vedro i veselo* (X, 4); *urehe ni gizde* (X, 32); *barzo i harlo* (XIV, 20); *rob i sužan* (XV, 21); *rob i sluga* (XVII, 25); *mila i draga* (VII, 3); *klanac ali put* (XVIII, 42); *litica stina* (XVIII, 52); *ni časa ni hipa* (XX, 3); *plaća i mito* (XX, 11)... Izražajnu funkcionalnost ovakvih sinonima Hercigonja objašnjava ovako: »Jedan viši stupanj osjetljivosti za ekspresivnost na ovom području oblikovanja i usavršavanja izraza predstavlja upotreba takvih sinonimskih nizova u kojima je *osnovni smisao jednog od članova niza bio blago nijansiran u odnosu na drugi*... (istakao I. P.)«

o. c. str. 425/6.

¹¹ Hercigonja, o. c. str. 334. bilješka 59.

¹² Pisci hvarskog kruga bili su upravo specifični po distantnoj sinonimici. Njihove postupke objašnjava J. Vončina: »... pisci hvarskog kruga... riječ što su je upotrijebili na jednom mjestu zamijene na drugom njenim sinonimom. Ali već i to što autori hvarskog kruga znaju obilje sinonima pokazuje da se žele otvoriti prema drugim našim krajevima.« (v. J. Vončina: *Traganja hvarskog kruga*, Croatica 2, Zagreb 1971, str. 123) E. Hercigonja donosi ove Vončinine spoznaje ali u širem kontekstu u raspravi: *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća* (v. E. Hercigonja; *Nad iskonom hrvatske knjige*, str. 336).

¹³ Ključne riječi petrarkističke poezije nisu imale određeno značenje. Tako je s pravom Vončina ustvrdio: »Teško je kazati što zapravo znači od »*pisnivača*« toliko upotrebljavana riječ *ures*...«, (J. Vončina: *Jezična starina u hrvatskom petrarkizmu*, str. 160). Tu istu konstataciju mogli bismo primijeniti

i na riječi: dika, gizda, zled, poraz, bolizan, kruna. Mijenjajući i proširujući značenje one su uskoro postale »izvještačene i svečane istovremeno.« (Vončina, o. c. str. 160). Dobar primjer za to je riječ dika;

»Jer slavno lišce tve i *dike* ostale

Nathode na svit sve *slave* i *hvale*.« (VIII, 23—4)

postverbal glagola dičiti s prvotnim značenjem »hvaliti, slaviti« kojemu je Skok vidio porijeklo »... u latinskom 3. l. prez. konjunktiva benedicat koji se često upotrebljava u crkvenom jeziku«. (P. Skok: Etimologijski rječnik... I, JAZU, Zagreb 1973. str. 400) Sumnjamo da je Luciću i njegovim suvremenicima ova riječ bila nepoznata, ali on, kao da upozorava, precizno određuje njezino pravo značenje što je izuzetak u njegovoj poeziji. Smještajući je u nove kontekste on joj je značenje i proširivao i mijenjao;

»Nu je moj pameti trudno da se stavi

Dike tvoje peti kê su varh naravi.« (VIII, 6—7)

»Nje čela za *diku* i za dragost mnogu

Oči se človiku nasitit ne mogu«, (X, 11—12)

»Čudna je stvar nika kad hodi,

Kolik *dvor od dika* za sobom uzvodi.« (X, 33—34)

»Kad najpri ja tvoje vidih zlate kose

I oči, gospoje, kê sarce zanose

I *dike* još ine tvojega obraza

Gdi narav načine sve lipe ukaza«, (XI, 1—4)

»A ti, kruno svih vil, od Boga imaš dar

vridniji neg je bila na svitu ikadar.

A to je tvoj ures kî *dikom* procvita

I vridniji vele jes neg blago od svita.« (XIV, 3—5)

tako da je pored osnovnog značenja — hvala, slava — kao što se iz stihova vidi značila i odlika i ponos i ljepota i ures i gracioznost i mnogoštošta.

¹⁴ Pravo bogatstvo neologizama i vještih konstrukcija naći ćemo u njegovim kasnijim djelima, a naročito u Robinji: riči potočiti, riči odrišiti, sterati oči, besidom zvoniti... Lucić najčešće većinu svojih neologizama stvara prefiksacijom: obuziti: 'svezati'; oduziti: 'riješiti uza'; pobluditi: 'dopratiti nekoga kroz lutanje do cilja': (Klaić), priklasti, zaklad, klasti kladem: 'stavljati, metati'...

¹⁵ Pod udomaćenim riječima Lucić je podrazumijevao riječi »... što su odavna ušle u naš jezik... te se više i ne osjećaju kao tuđinke«. (M. Rešetar: Rječnik i dikcija pjesama Ranjinina zbornika, Rad JAZU 260, Zgb, 1938. str. 29). Ipak nerijetko Lucić ih zamjenjuje domaćim sinonimima: kruna (XII, 2) — venčac (XII, 8); perle (X, 19) — biseri (X, 29), nalip (I, 7) — čemer i jad (II, 24)...